

**בדרך מגיטו רפאלובקה
לסופאצ'וב**

צ'נקס'ל'ס, מיכא וויז'אנסקי

הרב ר' אליהו וויז'אנסקי

אליהו וויז'אנסקי

30.6.92

בדרך מגיסו רפאלובקה לסופאצ'וב

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

במלואת חמישים שנה
לחיסול הגיסו
ביום ט"ז אלול, תש"ב
29.8.1942

אברהם אפלבוים

ישראל, תשנ"ב 1992

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637

1982 FEB 2

1982 FEB 2

מוקדש ליקירי;

אמי העניא - רבקה, אחי לייבל,

אחותי לאה, סבתי פעסיא.

שנספו בשואה,

ביום ט"ז אלול, תש"ב,

(29.8.1942).

לאבי משה יונה בר' שמואל,

נפטר בישראל,

ביום א' אדר א', תשמ"ו.

יהי זכרם ברוך!

א ב ר ה ס.

"הבט משמים וראה כי היינו
לעג וקלס בגויים, נחשבנו כצאן
לטבח יובל, להרוג ולאבד
ולמכה ולחרפה".

מתוך תפלת "תתנון" שבסדור התפלה

התוכן	עמוד
המקום והזמן	1
הגיטו והארועים בו	2
סגירת הגיטו והנסיונות להחלץ ממנו	6
מה עושים להצלת החיים	9
קרב הקץ	10
חזרה למחבוא ומה הלאה	13
הרהורים, מחשבות וחשבון נפש	14
מעט פרטים על המצב בתוך המחבוא	15
תוכנית היציאה מן הגיטו	16
הכפר סופאצ'וב ותושביו	16
היציאה מן המחבוא – מסע ל"חופש"	18
מפגש ראשון עם שרידים מן הגיטו	22
לסיום הפרק	25
סוף דבר	27
גורל בני המשפחה והקרובים	28

נספחים

- * תמונות המשפחה
- * תרשים הישוב היהודי ברפאלובקה הישנה.
- * מפת פלך ווהלין
- * תרשים המחבוא
- * נתיב הבריחה
- * אתר גיא ההריגה – צילומים

המקום והזמן

העיירה רפאלובקה הישנה (STARA RAFALOWKA) שוכנת במחוז רובנו ווהלין, במערב אוקראינה ליד הנהר סטיר, באמצע הדרך שבין שתי הערים לוצק בדרום ופינסק בצפון. מרחק של כ-150 ק"מ מן הגבול המערבי על הנהר בוג. גבול זה נקבע עם חלוקת פולין בספטמבר 1939 בין גרמניה לבין ברית המועצות.

רפאלובקה הישנה – כפר אוקראיני גדול מנה כ-2000 נפשות, חיו בה כ-80 משפחות יהודיות, ביניהן משפחתנו, ובסך הכל כ-300 יהודים. לפי הרשומות, נוסדה והתקיימה במקום קהילה יהודית מלפני 300 שנה.

האזור הקרוב ברובו כפרי-חקלאי, משופע ביערות ובמים. האוכלוסיה אוקראינית, מרביתה אנלפביתית חיה בעוני ובדוחק, אנשיה מאמינים בדת הפראבוסלבית.

העיירה נמצאת בתחום מינהל נפת רפאלובקה החדשה (NOWA RAFALOWKA), במרחק של 12 ק"מ מהעיירה הישנה בדרך עפר.*

הזמן יוני 1941 – פלישת צבאות גרמניה הנאצית לברית המועצות לאורך כל הגבולות. נסיגה מבוהלת של הצבא האדום, השלטון הסובייטי מתמוטט. הקהילה היהודית בחרדה גדולה לקראת הבאות והעתיד המאיים.

* ראה מפת האזור בנספח המצורף

הגיטו והארועים בו

אל הגיטו ברפאלובקה החדשה עקרה משפחתנו יחד עם כל יתר התושבים היהודיים, בני העיירה רפאלובקה הישנה מייד לאחר חג הפסח תשי"ב, 1942 - וזאת לפי פקודת הגביסטקומיסאר, מפקד המחוז הגרמני, שמקום מושבו בעיר סארני.

למקום המגורים החדש בגיטו הגענו בשיירה דלה של עגלות איכרים רתומות לסוסים, עם מטען ושיירי מיטלטלין ממה שנותר אחרי הפוגרום והשוד שביצעו בנו איכרים מקומיים ומכפרי הסביבה במשך כמה שבועות למן פלישת הגרמנים, ועד שהתייצב שלטון מקומי אוקראיני בחסות הגרמנים (מתחילת ח' יולי 1941 ועד סוף החודש).

חלק מהחפצים שנותרו מן השוד נמכרו לצורכי מחיה, או הוחלפו במטבעות כסף וזהב כדי לשלם מיכסות כופר - קונטריבוציה שהוטלו על הקהילה היהודית, בין יתר הגזירות שניחתו עלינו ע"י הגרמנים.

רובינו צעדנו ברגל ליד העגלות בדרך העפר הראשית, מרחק של 12-14 קילומטרים בואכה רפאלובקה החדשה, בה נקבע הגיטו ליהודי המקום וליהודים מעיירות ומכפרי הסביבה.

ליד העגלה של משפחתנו השתרכה העגלה של משפחת ירצ'ון - קרובים וידידים שלנו. על העגלה שכבה הבת שרה, חולה אנושה, אשר נפטרה בגטו לאחר זמן קצר. בגטו שברפאלובקה החדשה רוכזו היהודים תושבי המקום וכן תושבי העיירות בסביבה - רפאלובקה הישנה כ-80 משפחות, ז'אלודסק, אוליוזרקה, בילסקא-ווליה וכפרים נוספים, סך הכל 2,500 נפש. כל אלה הצטופפו בתחום המגורים המקורי של היהודים המקומיים ברפאלובקה החדשה, בעיקר במרכז העיירה. לכל משפחה הוקצב חדר אחד ולעתים אף פחות מזה.

הגטו היה פתוח ללא גדרות ולא שמור. חל איסור יציאה ממנו, אלא עפ"י היתר מן המשטרה הגרמנית-אוקראינית, או בליווי של שוטר יהודי ממשטרת היודנראט. השוטרים היהודים נשאו על שרוולם סרט צהוב ועליו המלים: "יודן פוליצי". היהודים נשאו על הבגד החיצוני העליון טלאי צהוב בקוטר 9 ס"מ על הגב, וטלאי צהוב נוסף על החזה בצד שמאל - גזירה זו הוטלה על הציבור היהודי לאחר הימים הנוראים תש"ב.

הגברים וכן נערים ונערות הועסקו בעבודות כפייה שונות כגון: ביערות שבסביבה, במפעלים לעיבוד עצים, בתיקון מסילת הברזל שבקרבת תחנת הרכבת, בבניית גשר מסילת ברזל על הנהר סטיר ליד הכפר פולוננה ובמקומות ובתעסוקות שונות בכל מקום שנדרש.

חלק ניכר מאוכלוסית הגיטו הועסק בשרותים ובמלאכות בהם עסקו גם בעבר כגון: נפחים, נגרים, סנדלרים חייטים וכו'. אף אני עבדתי בחלק מהתקופה בגיטו בנגריה של מנסרה (טרטק) - מפעל לעיבוד עצים. ידע חלקי במקצוע הנגרות רכשתי עם כניסת הגרמנים לאזור שלנו, במשך כמה חודשים, בעבודה כשוליה אצל הנגרים בנימין רזניק ומשפחת קושניר, שכנים שלנו בראפאלובקה הישנה.

בדיעבד, עלי לציין כי בזכות ידיעת מקצוע הנגרות (ולו בצורה חלקית), ניצלתי חי ועוד אספר על כך בהרחבה בהמשך.

בנוסף לעבודתי כנגר עבדתי ביערות שמעבר לנהר סטיר ובקרבת הכפר צ'ודלא, בבניית גשר עץ על הנהר סטיר ליד הכפר פולוננה, בשביל מסילת הברזל קובל-סרני. למקום זה יצאתי מן הגיטו כמה פעמים עם פלוגת עבודה שמנתה 60 איש. גשר הפלדה שהיה שם קודם פוצץ ע"י יחידת חבלה של הצבא האדום הנסוג.

יסופר כאן, כי פלוגת עבודה כזאת לא חזרה יום אחד לגיטו. התברר לאחר מכן כי בעיירה צ'רטוריסקי חוסלו היהודים באותו יום. הגרמנים צרפו את 60 העובדים שעבדו בגשר שהיה בתחום נפת צ'רטוריסקי, ליהודים שנגזר עליהם כליה. בקבוצה זו נרצח מלכיאל שרמן, מן הבחורים האמיצים שבעיירה. הוא שמש כשוטר מלווה של קבוצת העובדים. כל זה קרה בתחילת חודש אוגוסט 1942.

היודנראט ברפאלובקה התלונן בפני המפקד הגרמני המקומי על הפגיעה באנשי הגיטו שעסקו בעבודה חיונית, ונאמר להם שהיתה טעות והדבר לא יישנה. אחרי כמה ימים נשלחה לעבודות הגשר של הנהר סטיר קבוצת עובדים חדשה.

עפ"י בקשת הרשויות המקומיות הורשו חלק מבעלי המקצוע היהודיים לחזור למקומות המגורים הקודמים כדי שיוכלו להמשיך ולשרת את האוכלוסיה המקומית האוקראינית בתחומים כגון: נפחות, נגרות, חייטות, יערנות ורוקחות ועוד. בני המשפחה של בעלי המקצוע נשארו בגיטו. בסופי שבוע חזרו עובדי החוץ לגיטו, כאשר באמתחתם מצרכי מזון לרוב שקיבלו מלקוחותיהם הכפריים בתמורה לעבודתם. מצבן של משפחות אלה היה טוב לאין ערוך ממרבית האוכלוסיה של הגיטו, אשר נקלעה למצוקה קשה ובמיוחד למחסור חמור במזון.

כאמור עסקו היהודים בגיטו ומחוצה לו בכל מיני עבודות ללא כל תמורה, במקרים מעטים תמורת שכר פועט שלא ניתן לרכוש בעדו מצרכים כלשהם. היו בגיטו מדי פעם חלוקת לחם למשפחות מטעם היודנראט. קשה מאוד היה להגיע לקבלת מנת הלחם בגלל הצפיפות של הקהל ואי הסדר ששרר במקום החלוקה.

מרבית תושבי הגיטו נעזרו בחליפת מוצרים שנותרו בשרותם למצרכי מזון חיוניים, עם הגויים שבסביבה. היו מן המשפחות היהודיות האמידות שהצליחו להעביר בדרכי סתר חלק מרכושם למשפחות ידידים אוקראינים או פולנים וזה שימש מקור אספקה עבורם.

מצרכי המזון הבסיסיים שניתן היה להשיג היו בעיקר: תפוחי אדמה, גריסים, קטניות מעט קמח סובין ולחם צר. בשר כמעט ולא טעמנו חודשים. למרות חיי המצוקה, ההשפלה והדיכוי, האוכלוסיה היהודית לא נפלה ברוחה, נאבקה לקיומה ופיתחה אורח חיים נסבל עם תקווה קלושה לזמנים טובים יותר, והדחת הצרות והפורענויות שבפתח.

כל האוכלוסיה היהודית היתה שקועה במאמץ של הקיום היום-יומי. חיי משפחה לפי המנהגים והמסורות כמעט ולא התקיימו. לא הרגשנו יד מכוונת בתחום הקהילתי ציבורי והדתי יהודי, מלבד הפעילות של היודנראט.

תחושות של חוסר אונים לשיפור המצב, וסימני שאלה קשים באשר למצפה לנו דבקו בכולנו. העצב והקדרות ניבט מפני כל. עם זאת לא היתה נפילה ברוח ולא פניקה.

כאן אולי המקום לסיפור ששמעתי מפי לייבל יארצ'ון, בן העיריה, היום תושב ברזיל, שבקר לא מזמן בארץ וכך היה:

אמי הניה באה לביתם של משפחת יארצ'ון בגיטו לנחם אבלים אחרי מות אחותו, שרה. היא פגשה את חברתה וידידתה, חנה האס, ממררת בבכי על אובדן הבת. אמרה לה אמי בדמעות חנוקות: "חנה, בתך נפטרה ממחלה אנושה והובאה לקבורה בבית העלמין היהודי עפ"י מסורת ישראל. איזה גורל מצפה לנו? הולכים להשמידנו ולא יודע אפילו היכן עצמותינו".

בגיטו ראיתי בדמיוני את חזיון פטירתה של אחותי פרל בגיל שמונה וקבורתה בבית העלמין שבעיריה. חשבתי שהאל היטיב עם גורלה והיא לא תצטרך לעמוד במבחן הצפוי לי.

לקראת סוף אוגוסט 1942 (קודם למועד חיסול הגיטו), מצב המשפחה שלנו היה כזה: אבי משה ז"ל, בן 45, עבד בקבוצת פועלים יהודיים בעבודות יערנות, בקרבת הכפר סופאצ'וב, 15-17 ק"מ מן הגיטו. אחי שמואל, בן 20, עבד כמתורגמן במשרד לענייני משק ויערות (וירטשאפטסקומאנדו), שמקומו היה ברפאלובקה הישנה, 12 ק"מ מן הגיטו. אני, זה עתה מלאו לי 17, עבדתי בנגריית המנסרה לעיבוד עצים (טרסק) שמחוץ לגיטו, מעבר למסילת הברזל ברפאלובקה החדשה. אחי לייבל ז"ל, בן 14 וחצי הועסק בצוות עובדים בתיקון גשרונים ומעברים של מסילת הברזל "סרני-קובל" ובעבודות אחרות. אמי הניה, כבת 42, אחותי לאה בת 13, והסתבה פסיה, אמו של אבי נשארו בגיטו ועסקו בצורכי משק הבית החיוניים שעוד ניתן לעסוק בהם.

משפחתנו גרה בבית אחותו של משל ברזניאק (יו"ר היודנראט), במרכז העיריה לא הרחק מתחנת הרכבת.

סגירת הגטו והנסיונות להחלץ ממנו

בתחילת השבוע של סוף חודש אוגוסט 1942 הוקף הגיטו ע"י משמרות מוגברים של שוטרים אוקראינים, שחלקם הובאו ממקומות ישוב אחרים בסביבה. כמו כן החלו להחזיר לתוך הגטו את היהודים שעסקו בעבודות חוץ.

באותו שבוע התקבלו בגטו ידיעות מהימנות בדבר חפירת בורות על גבעה סמוך לכפר סוכובולה כ-3 ק"מ מערבית לרפאלובקה החדשה. באידיש קראו למקום: "באכאב בארג". לא היה כל ספק לאיזו מטרה חופרים את הבורות. ידידים אוקראינים העבירו מידע לגיטו כי הגרמנים עומדים לחסל את כל היהודים בגיטו. הם דיווחו שיש הכנות בשטח, כריית בורות, ריכוז כוחות עזר מן המשטרה האוקראינית, גיוס עגלות וכו'.

המשפחה שלנו היו באותו זמן מחוץ לגיטו אבי ואחי שמואל. באחד הימים של אותו שבוע הוחזרו לגיטו הנפחים מרפאלובקה הישנה. אני זוכר שבדיוק כאשר בקרתי בביתו של חברי, משה גולדברג, חזר אביו, לייזר, שהיה בין הנפחים שהוחזרו לגיטו. הוא סיפר שאחי שמואל שהיה עימם הצליח לחמוק מן המשמר של השוטרים שליוו אותם ברגל לגיטו. שמחתי בלבי שאחי שמואל הצליח להמלט.

אבא נמצא באותה עת עם קבוצת יהודים שהועסקו בעבודות שונות ומפרכות בחלקת יער שכינויה "רומנובקה" (בין הכפרים באבקה וסופאצ'וב). הוא הצליח להמלט יחד עם אנשי הקבוצה ולא חזר לגיטו המוקף.

במשך אותו שבוע נסיתי כמה פעמים ביחד עם קבוצות אנשים שונות לחמוק מן הגיטו, אך ללא הצלחה. באחד הלילות ניסינו לחמוק בשביל שהיה מוצב בו שוטר שהכרנו מן העיירה שלנו, איוואן פאלאמרצ'וק, ליד ביתה של משפחת דאסק ממש בקרבת היער. ישראל רעדניק, שכן שלנו מרפאלובקה הישנה ניהל איתו משא ומתן אך ללא הצלחה.

בשל הזקיפים האוקראינים שהועמדו מסביב לעיירה לא עשינו נסיון נועז של פריצה מחוץ לעיירה, ובדיעבד אני סבור שניתן היה לעשות זאת. לא מעטים הצליחו לחמוק מן הגיטו בין המשמרות, חלקם בעזרת ידידים מקומיים. היו ידיעות על תפיסת בורחים, מכות שספגו ואף מקרי מוות מירי על יהודים שניסו להמלט מן הגיטו.

עם חברי הטוב, משה גולדברג ז"ל, עשיתי נסיון לחמוק מן הגיטו בשעות אחר-צהריים, לכיוון הכפר פולוננה, ע"י חציית מעבר פסי הרכבת שנמצא בכיוון דרומית מערבית מן העיירה, תוך נסיון לשחד שוטר אוקראיני שניצב במקום, אך ללא הצלחה. השוטר סרב לקבל מאיתנו את התמורה: עור מעובד לזוג מגפיים (סחורה נדירה ויקרה), וכמה אריזות טבק. עלי לציין שהוא לא פגע בנו לרעה. חזרנו איפה לתוך הגיטו מיואשים, כלעומת שבאנו.

תוכנית הבריחה שקננה בראשי היתה, לחצות את היערות לכיוון רפאלובקה הישנה ולבקש סיוע מידידי המשפחה משפ' צבולסקי, או מאחד החברים האוקראינים שאיתם למדנו בבית הספר. כוונתי היתה להגיע לכפר סופצ'וב, כ-5-7 צפונית מרפאלובקה הישנה שבו ובסביבתו ראינו מקום מפלט בטוח יחסית ויכולנו לצפות שם לסיוע.

באותו שבוע חמקה מן הגיטו הבת של הגב' גולדביטר שכנתנו בבית בו גרנו בגיטו. היא הגיעה לרפאלובקה הישנה ובסיוע ידידי המשפחה חזרה לגיטו. בלבוש נערה כפרית בנסיון להוציא את אמה ואחיה הקטן מן הגיטו כשהם מחופשים בלבוש של כפריות מהאזור עם סלי נצרים על הגב.

שוחחתי עם הבת והיא ספרה לי שיצאה מן הגיטו בדרך הראשית לרפאלובקה הישנה, פגשה בשוטרים, אך אלה לא עצרו אותה. שונה היה המצב כאשר יצאה שוב. היא צעדה כמה עשרות מטרים לפני האם והצליחה לעבור את המשמרות, ואילו אימה ואחיה הקטן נעצרו ע"י השוטרים האוקראינים. האם הוכתה קשות

ונאלצה לחזור פצועה ופגועה עם בנה הקטן לבית בו גרנו בגיטו וספרה על התלאות שעברו עליה. למרות בגדי האיכרה והמטפחת על הראש, תווי פניה בגדו בה והסגירו את מוצאה. כאמור, בתה שהיתה אז בת 12 הצליחה במסעה זה לצאת מהגיטו למקום מבטחים ברפאלובקה הישנה.

משפחת גולדביטר הגיעה לעיירה רפאלובקה הישנה, בתקופת השלטון הסובייטי מן העיירה צ'ארטוריסקי וקבעה בה את מגוריה. בני המשפחה דברו ביניהם בשפה הפולנית, דבר שלא היה מקובל אצלנו. בעלה שהיה אדם משכיל, הועסק ביערות שבסביבה כאיש מקצוע ליערות ועצים (בראקאר). הגב' גולדביטר שמשה בעבר כמורה בבית ספר פולני בעיירה צ'ארטוריסקי. עוד בתחילת התארגנות השלטון הגרמני במקום נאסר בעלה והועבר למחנה בקרבת רובנו וגורלו לא נודע. עם עקירת הקהילה היהודית מרפאלובקה הישנה לתוך הגיטו, עברה גם הגב' גולדביטר עם שני ילדיה - בת ובן פעוט, ונמצאו שכנים באותו בית בגיטו. היו ידיעות על הצלחתם של בודדים ומשפחות לחמוק מן הגיטו בכל מיני צורות מוסוות וגלויות, חלקם בסיוע ידידים איכרים אוקראינים ופולנים.*

התחושה בגיטו היתה של חוסר אונים וקרבת הקץ. ביום ששי (יום לפני חיסול הגיטו), נודע לנו כי בנו של משל ברזניאק, יו"ר היודנראט, ניסה להתאבד עם בני משפחתו ע"י בליעת רעל. התוצאה היתה שהרעל לא פעל על ההורים ש"קמו לתחיה", ואילו ילדיהם מתו ננקברו בחצר ביתם.

שמענו על מקרה התאבדות נוסף של הא' וורמן, בעל מקצוע (בראקאר) בענף היערנות. הוא עשה את המעשה מוחץ לגיטו ביער בו עבד, לאחר שלא הצליח להוציא את משפחתו - אשה ובת מן הגיטו. משפ' וורמן היתה משפחת פליטים יהודים שהגיעה אלינו ממרכז פולין כאשר פלשו הגרמנים לפולין והתגוררו ברפאלובקה הישנה.

* לפי הספר "שוואת יהודי ווהלין" של החוקר שמואל ספקטור, ברחו מגיטו רפאלובקה 800 איש, שהם 33% מתושבי הגיטו (טבלה מס. 11).

ידענו על בנית מקומות מחבוא ומסתור בבתיים, מרתפים, רפתות, מחסנים וכו'. הסיכויים לצאת ממקומות אלה בשלום היו קלושים. יצר הקיום וההישרדות העסיק את כולנו וזרם במחשבתנו, תוך ידיעה שנותרנו ללא מוצא ומושיע.

בכל התקופה בגיטו חלמתי חלומות זוועה וסיוטים. החלומות הסתיימו בבריחה ובהחלצות מן המיצר. בבקרים קמתי מותש וסחוט פיסית ונפשית מן המאבקים שבחלומות והמציאות המרה. אני מניח שרבים בגיטו חוו אותן חוויות קשות.

בשבועות האחרונים לפני חיסול הגיטו, היה מצב הרוח של כולנו מדוכא וקשה מאוד. הגיעו ידיעות מקוטעות על חיסולם של גיטאות ורציחת יהודים בסביבה הקרובה והרחוקה. מפחד פן יקרה משהו ישנו בלילה בבגדים.

לא קיימנו במשפחה שיחות והתייעצויות על תוכניות בריחה, מקום מפגש אפשרי מחוץ לגיטו, קבלת סיוע למגורים מידידים גויים - והיו כאלה, אומנם לא רבים אבל היו.

מה עושים להצלת החיים

בתוך כל הארועים חשבתי גם אני על מחבוא לעצמי ולמשפחה. חשבתי על מקומות מיסתור אפשריים כמו: מרתף הבית, עליית הגג בית השימוש שנמצא מחוץ לבית, הרפת הסמוכה, מיכל ציטרנה ריק, ששימש לאחסנת נפט ונמצא בחוות מיכלים מעבר למסילת הברזל. מכל אלה בחרתי בעליית הגג של הבית בו גרנו. הרעיון שבא לי כהבזק, היה לבנות מחיצה כפולה בעליית הגג בחלק הפונה לגינה ולחצר. החלק הקדמי של הבית שהסתיים בזווית כמו הצורה [], פנה לרחוב הראשי אשר שמש כגבול הגיטו במקביל למסילת הברזל.

שיתפתי את המשפחה במבצע אישי של תחילת בניתו של המקלט - מחבוא בעליית הגג, מתוך מחשבה שאולי נזדקק למקלט כזה בשעת צרה, למרות הסיכוי הקלוש להצלה.

בבית שממול, מעבר לרחוב היתה אכסניה של חיילים גרמניים מחיל ההנדסה - ארגון בשם T.O.M., אשר עסקו בבניית מתקנים שונים בשביל הצבא הגרמני בחזית ובעורף. היחידה שהתמקמה כאן בנתה את הגשר על הנהר סטיר ליד הכפר פולוננה. במקום הזה עבדתי לסרוגין יחד עם קבוצה של 60 עובדים יהודים מן הגיטו. גשר הברזל ששמש את המסילה "סרני-קובל" פוצץ ע"י הצבא האדום שנסוג בבהלה למזרח. מקרשים שונים שפרקתי מגדרות של החצרות העורפיים ובעזרת כלים פשוטים - משור, פטיש ומסמרים ישנים, בניתי מחיצה כפולה בעליית הגג.

מבנה המחיצה - משולש, אורך הבסיס היה 6-7 מ' (כרוחב הבית), הגובה בקודקוד העליון כ-2 מ'. רוחב המחבוא בין הדופן החיצונית של הגג לבין המחיצה שבניתי היה כ-2 מ'. בכניסה למחבוא היתה דלת מוסווית בפניה השמאלית שניתן היה להזיזה בקלות. למשקוף הפנימי של האשנב אשר בדופן החיצונית של המחבוא קשרתי חבל כדי שאוכל להשתלשל בעזרתו לחצר האחורית במקרה של פריצה למחבוא.

את המלאכה בצעתי לרוב כאשר ירדו גשמים ובעת סערות ברקים שפקדו את האזור. אלה שימשו הסוואה לרעש של הניסור ודפיקות הפטיש. את סוד בניית המחבוא גיליתי לידידי מוסייה ברזניאק, בנו של השכן וואליה ברזניאק, נער ערני ונבון כבן 15. ללא היסוס התנדב לעזרתי, וכך משך כמה שבועות של עבודה הקמנו את המחבוא, והוא היה מוכן כאשר העיירה הוקפה במשמרות משטרה והגיטו נסגר ליציאה.

קרב הקץ

כאמור, הגיטו נסגר ביום ב' של השבוע ב-24.8.42, ע"י משמרות של שוטרים אוקראינים מקומיים שתוגברו בכוחות משטרה מן האזור והוצבו מסביב לעיירה. אין יוצא מן הגיטו, אך לעומת זאת חזרו והוחזרו לגיטו בליווי משטרת, קבוצות עבודה שונות ובודדים מכל מיני מלאכות בהן הועסקו מחוץ לתחום הגיטו.

משך ארבעת החודשים של קיומו לא היה הגיטו מוקף גדרות ולא הופקדה עליו שמירה כלל. עם הקפת הגיטו והעיירה רפאלובקה במשמרות שוטרים וההכרה כי זה סופו וחיסולו, רוחו שמועות על יוזמת מרי ע"י שריפת הגיטו ובמהומה שתיווצר תתאפשר בריחת המונים. מחשבות אלו נדחו בנימוקים של התאבדות ללא צורך, כל עוד קיים סיכוי ולו הקלוש ביותר, שהענין יסתיים אחרת. שמועה עברה מפה לאוזן כי סיבת הצבת המשמרות היא לצורך עריכת מפקד אוכלוסית הגיטו. בעבר אכן נערכו כמה מפקדים בכיכר בעיירה. בדיעבד, ניתן לומר שמיפקדים אלה היו פעולת הסחה מצד הגרמנים, למה שצפוי ליהודי הגיטו. לקראת סוף השבוע האוירה בגיטו היתה קשה ומדכאת, תחושה של ללא מוצא ושל הקץ המתקרב. עם זאת, לא היתה בהלה ופניקה.

ביום שישי של אותו שבוע, ערב שבת, הגיעה חברתי הניה קושניר ז"ל לביתנו. ישבנו בגינה הפונה לחצר. זו היתה פגישת פרידה, שנינו ידענו שלא נתראה עוד. ספרתי לה על המחבוא שבנתי והזמנתי אותה לבוא להסתתר בו. הניה סרבה ואמרה שאינה רוצה להפרד מהמשפחה. הניה, האם ליבא (ממשפחת בריק), אחותה ריבה ואחיה ישראל - כולם נספו.

באותו ליל שבת חשנו שמחר, ביום השבת, יחוסל הגיטו וזאת עפ"י סימני ההכנות מוחץ לגיטו ותכונות השכנים הפולנים והאוקראינים. ליד מטה הז'נדרמריה היה ריכוז גדול של שוטרים ועגלות רבות של איכרים שהובאו לקרבת מקום למטרה לא ידועה. כאשר החשיך, החלו דיירי הבית וכמה שכנים מבית סמוך להכנס לאט ובשקט למחבוא שבעליית הגג, כדי להישאר בו כל הלילה, פן יקרה משהו.

באותו לילה שהינו במחבוא כמה משפחות עם ילדים ואלו הם: אמי הניה, אחי לייבל, אחותי לאה, סבתי פסיה ואנוכי. אחות אמי, פרומה ידושליבי והבת פרל. בעלת הבית (אחות וואליה ברזניאק), בתה זלאטה ובנה. חברי ורעי משה גולדברג וידידי ועוזרי מוסיה ברזניאק.

חלק מן האנשים שהצטופפו במחבוא הביאו עימם מעט מזון ושתייה. נעלתי את הפשפש המוסווה של המחיצה. היה צפוף והאוויר היה דחוס והתפשט בו ריח של זיעה חמוצה (באוגוסט הימים והלילות חמים מאוד) ספק אם היינו מחזיקים מעמד שם ולו יום אחד. כל אחד התארגן איך שהוא לקראת הלילה, לרוב בשכיבה מכורבלת ללא מצעים, על הקרשים הגלויים.

בשבת בבוקר השכם שמענו רעשים וקריאות לצאת מן הבתים ולהתרכז בכיכר העיירה למיפקד. שמעתי את קולה של גב' צ'ודלר, בעלת הבית, אשר מסרה בשם אחיה משל, יו"ר היודנראט, כי חובה לצאת מן המחבואים מאחר ויודעים על קיומם, ואלה שיתחבאו יוצאו להורג. היססנו מעט והתחלנו לצאת מן המחבוא ומן הבית לתוך החצר.

מעבר לגדר ראיתי את ר' יונה רוזנפלד ז"ל בליווית כמה מבני משפחתו. משפחת רוזנפלד גרה בגיטו בביתו של וואליע ברזניאק, בשכנות לבית שלנו. ר' יונה היה לבוש בגדי שבת ועם קפוטת שחורה. שמעתי ואומר, שהוא ומשפחתו נוהגים כמנהגי שבת, למרות המצב הנואש, ושב לביתו.

קודם לכן הופיעה בחצר אחותו הקטנה של חברי משה גולדברג ז"ל, פראדל שמה, וקראה לו לשוב למשפחתו, והוא עשה כך. כאמור, יצאנו מן המחבוא משפחות ובודדים והתחלנו לנוע מכיוון הגינה לחצרות הפנימיות של הבתים לכיוון הריכוז, מרחק של כמה מאות מטרים. צעדנו יחד אמי הניה, סבתי פסיה, אחותי לאה, אחי לייבל ואנוכי. לידינו דודתי פרומה ובתה פרל. קרבנו למעבר שבגדר מרחק של כ-30 מ' מן הבית. נעצרנו לרגע ואז פנתה אלי סבתי פסיה ז"ל ואמרה בשפת יידיש "אברהם, קער זיך אום צוריק אין באעלטעניש אפשר וועסטו בלייבן לעבן" - "אברהם חזור למחבוא, אולי תינצל".

התחבקנו, החלפנו מבטים עצובים של פרידה ותוך כדי כך סבתי לאחור. כאן נפרדתי לעולמים מיקירינו. הם המשיכו בשביל המוביל לדרך הראשית, והשתלבו בתהלוכה הנוראה של כל תושבי הגיטו למסעם האחרון, ברגל, אל גיא ההריגה בגבעות הכפר סוכובולה, מרחק של כ-3 ק"מ. פה ושם נשמעו יריות, צעקות ובכי חרישי מתמשך.

חזרה למחבוא ומה הלאה

חזרתי ועלייתי למחבוא ושם מצאתי את ידידי מוסיה ברזניאק ואת הגב' גודלביטר. סגרתי את הפשפש ועצרנו נשימה. הסרתי מהבגד את הטלאי הצהוב. לא עבר זמן רב ושמענו צעדים עולים בגרם המדרגות המוביל אל עליית הגג. אלה היו כנראה שוטרים או סתם שכנים גויים בחיפוש אחרי יהודים מסתתרים ורכוש יהודי.

הדבר חזר ונשנה משך שעות, אולם עד מחיצת המחבוא לא הגיעו. מפאת החושך והריקנות הדליקו גפרורים כדי לראות טוב יותר. המחיצה שבנתי הסתירה את האשנב החיצוני שפונה לגינה. מדי פעם שמענו יריות, צרחות, מכות ובכי בערבוביה מחרידה. הבנו שנתפסו יהודים שניסו להסתתר בבתי הסמוכים במקומות מאולתרים.

כבר בשעות לפני הצהריים החלו למלא את הבית שלנו ברהיטים וחפצים שנאספו מבתים אחרים וכך כנראה נעשה בכמה מקומות בגיטו שהתרוקן. פחדתי שמא יינעל הבית בגלל זה ואולי אף תוצב שמירה על הרכוש שנאסף בתוכו. למזלנו, זה לא קרה, מאידך חשבתי שזה יכול היה לשמש מחסום לחיפושים בבית בו הסתתרנו.

בשבת אחר הצהריים פסקו הביקורים והחיפושים בבית לקראת יום א', שהוא יום המנוחה של הפולנים והאוקראינים. למחרת, ביום ראשון, שמענו קולות שירה שבקעו מן הרחובות. חלק מן האוכלוסייה הגויית חגג את חיסול הגיטו במשתאות והוללות. לראשונה שמעתי שקשוק גלגלי רכבת שהגיעה מכיוון מערב והבנתי כי גשר מסילת הברזל שעל הנהר סטיר הושלם.

ביום ג' שלאחר חיסול הגיטו, מאוחר בערב יצא מן המחבוא מוסיה ברזניאק. הוא בקש להתגנב דרך החצרות הפנימיות לבית בו גרה משפחת פולנים ידידי המשפחה, שנמצא לא הרחק מן המחבוא. כוונתו היתה לקבל ידיעות וסיוע להחלץ מן הגיטו. הוא הבטיח לשוב כדי לספר לנו מה קורה בחוץ, ובעיקר אם קיימת שמירה על הגיטו הריק.

היה לי חשש שמא יקרה לו משהו ויאלץ להסגיר אותנו. לצערנו, לא שב מוסייה למחבוא. לימים הוברר לנו כי ידידי המשפחה הזהירו אותנו מן השהות במקום וכיוונו אותנו לכפר שבו אמור היה להסתתר אבא שלו וואליע ברזניאק.

למחרת בלילה ירדנו גב' גולדביטר ואני מעליית הגג לחצר האחורית. תלשנו מהגינה סלק וירק אחר שמצאנו שם וכרסמנו ככל שניתן. מזון אחר לא היה לנו. שהינו שם שהייה קלה, היה שקט מחריד בכל הסביבה. לא חשנו משמרות או זקיפים בסביבה ואז חזרנו למקלט. הייתי צריך לקבל החלטה לגבי מועד עזיבת המחבוא, וקבענו לדחות את היציאה ליום ששי הקרוב, שבוע ימים לאחר חיסול הגיטו וכך אומנם היה.

הרהורים ומחשבות במשך שהותי במחבוא

ההלם הראשוני פג במקצת. מחשבות רדפו מחשבות, השאלות מנקרות – מה לעשות אם יגלו את המחבוא? לנסות לברוח? מוטב להפגע תוך כדי בריחה, מאשר להיות מובל מושפל למקום ההרג. ברירות ומוצא אין, החושים מחודדים ויצר הקיום וההישרדות פועל.

העסיקו אותי מחשבות ושאלות הקשורות באמונה והדת שלתוכה נולדנו והתחנכנו עליהן. חלק ניכר מהמצוות קיימנו, האם זהו עונש בעד חטאים למיניהם ואי קיום מצוות? אולי לנדור נדר בדבר שמירת השבת אם אצא מן הגיהנום? קורים דברים איומים ונוראים והעולם ממשיך לסובב – איך זה יכול להיות כך? האדמה לא רעשה, אין בת קול ואין נס.

היתה לי תקווה: אולי אחי לייבל, שהיה נער נבון וזריז מאוד הצליח לחמוק מן התהלוכה – משום מה דמותו נעלמה לי מהתמונה של הפרידה מן המשפחה עד היום הזה. לפני כמה שנים, ספר לי לראשונה ידידי סנדר שוורצבלט מניצול העיירה כי ראה את אמי ויתר בני המשפחה צועדים במסעם האחרון, ממקום מסתור שמצא מתחת לגישרון שבצד הדרך. זו הפעם האחרונה שמישהו שנותר בחיים ראה אותם.

עוד שאלתי את עצמי, איפה נמצאים אבי ואחי שמואל, אשר לא שבו לגיטו, וכן היכן יקרינו? הייתכן שנרצחו? מדוע? מה פשעם? אולי בכל זאת קרה נס וניצלו. וכך מחשבה רודפת מחשבה, חולפים הרהורים, תמונות ורעיונות משונים.

עיקר דבר - העסיק אותי תיכנון היציאה מהמקום ומעבר למקום מבטחים. יש משמרות או אין, יום היציאה, נתיב הבריחה, היעד הפתעות בדרך וכו'.

קצת פרטים על המצב בתוך המחבוא

היה לנו מעט לחם יבש ומים, שאריות ממה שהותירן באי המחבוא בליל שבת שעזבו בבוקר. פעמיים ירדתי בלילות מן המחבוא שבעליית הגג לגינה שבחצר והבאתי מהם כמה מיני ירקות.

היה במחבוא דלי לעשיית צרכים, השימוש בו היה מועט, היתה התאפקות ככל שאפשר. פחדנו פן ידלפו ריחות שעלולים להסגירנו, למרות שהדלי היה אטום במכסה ובסמרטוטים.

ביום היה מחנק מהחום. היו טפטופי גשם אשר החמירו את המחנק. התפללתי לחושך הלילה, לגשם ולסערת רעמים ביום. ראיתי בהם כמגינים עלינו. החושים מחודדים, המתח קיים והשינה לא שינה.

כאמור, התוכנית של היציאה מהגיטו שחוסל, היעד ודרכי המעבר העסיקו אותי מאוד במחבוא. להתחלק בכוונות ולקבל עצה משותפת לגורל לא היה בהם להועיל. אסרנו על עצמינו את הדיבור, ורק דברי לחש פה ושם על דברים שנראו חשובים. כיוון הבריחה של מוטיה ברזניאק היה שונה משלי, ואילו הגב' גולדביטר רצתה, אם יתאפשר, להצטרף לביתה שנמצאה בחסות משפחת ידידים ברפאלובקה הישנה. זה גם היה הכיוון שלי.

תוכנית היציאה מן הגיטו ומסביב לה.

מה שהתגבש בסוף במחשבתי, היה להגיע לביתו של איכר אוקראיני בשם אנדריי דרויאנצ'יק, אשר גר באחד מן הכוטורים (חוות) של הכפר סופאצ'וב. אנדריי דרויאנצ'יק - "איש העץ", זה כינויו על שום שרגליו היו קטועות מעל הברכיים, ובמקומן היו מחוברים לגדמים מעין פרוטזות מעץ. את הרגליים איבד במלחמת העולם הראשונה, כחייל לוחם בצבאו של הצאר הרוסי ניקולאי השני.

איכר זה ובני משפחתו היו ידידים קרובים למשפחה שלנו מזה שנים. הוא גר בבקתת עץ באחד הכוטורים (דוברובקי) המרוחקים של הכפר סופאצ'וב, בקרבת הנהר סטיר, מרחק הליכה של כ-20 ק"מ מהגיטו בדרך עפר ראשית במסלול מוכר לי פחות או יותר:

יציאה מן הכפר רפאלובקה החדשה בכיוון מערב לכפר סוכובולה תוך מעבר חגורת יער, מרחק של כ-4 ק"מ. אחר-כך, חציית חלקת יער שניה לכיוון רפאלובקה הישנה מרחק של כ-9 ק"מ, פנייה צפונה, עקיפת העיירה בסימטאות ובשבילים מקבילים לדרך הראשית לכיוון היציאה הצפונית, בדרך לכפר "באבקה", מרחק של כ-4 ק"מ. חציית הכפר באבקה לאורכו בדרך לכיוון סופאצ'וב, מחוז חפצי מרחק של 4-5 ק"מ.*

חשבתי שאם לא אספיק לעבור את כל המסע באותו לילה, אנסה למצוא מחסה למשך היום ברפאלובקה הישנה. לא היתה לי חלופה ברורה לאנדריי דרויאנצ'יק, אך סברתי כי בכל מקרה, אם אגיע לסופאצ'וב אקבל מחסה זמני ליום יומיים אצל משפחה אלמונית עד שאמצא סידור אחר, או אמצא את אבי ואחי שמואל.

תאור תמציתי של הכפר סופאצ'וב ואנשיו

בכוטור של אנדריי יצא לי לבקר לפחות פעם אחת. האיכר הזה ובני משפחתו היו מבאי ביתנו ברפאלובקה הישנה, והיו מתארחים אצלנו לפחות פעם בחודש,

* הערה: את המסלול סימנתי במפת האזור המצורפת.

כאשר היה אנדריי מגיע עם עגלתו רתומה לסוסים, לרוב עם אשתו, בנו ובתו לשם קבלת תגמולים כנכה מלחמה, בסניף הדואר המקומי. הפרוטות היו מסוג שלא איפשרו לו לנוע. בנו היה סוחב אותו על גבו ומביא אותו מן העגלה למקום חפצו.

בקיץ היה מוריד את אביו לסירה וזה היה עוסק בדיג משך כל היום בנהר סטיר שבקרבת ביתו. הדגים יובשו ושימשו את המשפחה כמזון, ועודפים היו מחליפים במצרכים אחרים.

מרבית האיכרים של הכפר סופאצ'וב היו קונים "שלנו", לרבות שתי המורות הפולניות של הכפר. הם נהגו לקנות בחנות אצלנו' גם באשראי ובהחלפת סחורות, מצרכים שונים - החל מדג מלוח וכלה בבדים ובגדים.

בימי החגים שלהם כאשר באו לתפילה בכנסייה המקומית היו נוהגים להתארח בביתנו ולסעוד ליבם במאכלים שהיו מביאים עימם. לא מעט זוגות מאותו כפר ערכו את סעודות הנישואין שלהם בבית שלנו, לאחר שנישאו בכנסייה הפרבוסלבית המקומית.

בני הכפר סופאצ'וב, איכרים אוקראינים, מרביתם חיים בדלות, הכירו היטב את בני משפחתנו ומשך השנים נרקמו יחסים ידידותיים בינינו. ביתנו שימש להם כמקום לפוש בו, וכמפגש בימי החגים שלהם ובימי הבזארים. המיחס עם מים רותחים על שולחן האוכל והתה עמדו מוכנים. בחצר ומסביב לבית החנו את עגלותיהם, הישקו והאביסו את הסוסים. אנו, הילדים, לא הכרנו אותם בשמות אבל הם הכירו אותנו היטב וידעו לזהותינו בציון המלים בשפה האוקראינית "מבשיקוב סין" שפרושם: "הבן של משה".

בכפר הזה התגוררו כמה משפחות יהודיות שסופחו לגיטו רפאלובקה החדשה, והיו קשרי גומלין איתם במשך השנים. הייתי משוכנע שחלק מניצולי הגיטו יחפשו מקלט בכפר זה, וביניהם אבי ואחי, אם לא נתפסו בדרכי הבריחה שלהם. הנחה זו התגלתה אחר כך כנכונה.

היציאה מן המחבוא – מסע ל"חופש".

ארזתי בתרמיל שהיה עמי כמה חפצים חיוניים שנמצאו במקום: ספל, מכונת גילוח ידנית (של ספר), בד לבן שהיה שמור ע"י הסבתא פסיה בשביל תכריכים במשך שנים רבות. גם הגב' גולדביטר אספה כמה מחפציה לקראת היציאה לדרך.

בליל ששי 4.9.1942 בשעה 11:00 בלילה לערך, יצאנו מן המחבוא לדרך עם חששות כבדים בלב, מצד אחד, ותקווה להצלחה, מצד שני. היה ליל ירח, סוף השבוע השלישי של חודש אלול. בשבילי הגינות וחצרות בתי היהודים שהתרוקנו, והיו פרוצים לכל עבר, מראות של פוגרום – חפצים ובגדים שהושלכו מן הדירות, פטענו חרישית לדרך הראשית – דרך עפר אל מחוץ לגיטו.

למזלנו לא נתקלנו באף נפש חיה, מלבד בעת צאתנו מהמחבוא – ראינו שניים שטיילו להנאתם לאורך המדרכה בקרבת הבית בו גרנו בגיטו. היו אלה איש צבא גרמני בלוויית בתו של הדר' פופוב, שאת קולה הכרתי, רופא ידוע של רפאלובקה והסביבה, אשר יהודים רבים נזקקו לטיפולו. נצמדנו לקיר הבית עד אלה הסתלקו ואז המשכנו.

דרך המעברים שבין הגינות הגענו לחצר הבית בו אמור היה לקבל סיוע שותפנו למחבוא מוסייה ברזניאק, אשר עזב אותנו כמה ימים לפני כן. היינו צמאים ושתינו מים מן השוקת שהיתה במקום ושמשה את בעלי החיים של בעל הבית. התקרבנו לבנין הדואר שהיה בין המבנים הראשונים בכניסה לרפאלובקה החדשה. לא נתקלנו במשמרות.

צעדנו בשביל לצד הדרך הראשית אל מחוץ לעיריה. התקרבנו לחלקת היער הראשונה וחצינו אותה לאחר הליכה של כ-2 ק"מ. הדרך היתה מוכרת לנו, המשכנו בה ויצאנו למרחב הכפר סוכובולה. צעדנו בצידה השמאלי של הדרך, זה הצד בו נמצאת הגבעה אליה הובלו יהודי גיטו רפאלובקה, ובה נורו לתוך קבר אחים. ההרגשה היתה קשה, הפניתי מבט לכיוון פסגת הגבעה, מרחק של כ-200 מ', מעטה של ערפילים כיסה את הגבעה מעל הקברים של יקירינו, והלב בוכה...

כאמור, היה ליל ירח, והראות היתה טובה. המשכנו בצעידה מזורזת מערבה, לכיוון רפאלובקה הישנה. לאורך השביל של הדרך הראשית צמחו שיחים בגובה אדם, כמעין משוכת גדר. בתי הכפר סוכובולה היו מפוזרים מנגד לאורך הדרך מימיננו.

הלכנו והתקרבו לחלקת היער השניה, ביציאה מן הכפר סוכובולה. כשהיינו כ-200 מ' מפאתי היער, שמעתי פתאום מאחוריינו חריקת עגלות נוסעות על דרך העפר. עצרנו והסתתרנו מאחורי השיחים עד עבור השיירה. היו שם 5-6 עגלות רתומות לסוסים. הבחנתי בעגלונים אשר דברו ביניהם בקול רם בשפה האוקראינית. המתנו במקום כרבע שעה ואז הבחנו בעוד עגלה מזדנבת אחרי השיירה שעברה קודם לכן. כאשר התרחקה זו, קמנו והמשכנו במסע בשביל המקביל לדרך העפר.

התקרבו לקו ההתחלה של היער ואז שמענו קולות ושאות של בני אדם, שבקעו לא הרחק מאיתנו ועצרנו במקום. עשיתי הערכת מצב והגעתי למסקנה שאנו עלולים להקלע לסכנה אם נמשיך בדרך. בדמיוני תארתי לי קבוצת רועים או אכרים מבני המקום, אולי שיכורים, שהתמקמו במקום שעלינו לעבור.

כדי לא לאבד זמן החלטתי מיד לשנות את הכיוון - במקום להמשיך מערבה לרפאלובקה הישנה, לעקוף אותה ע"י מעבר דרך הכפר צ'ודלא לכיוון צפון, מרחק של כ-4 ק"מ, לחצות את היער מערבה בדרך שהתחברה שם עם הבתים הקיצוניים של הכפר באבקה, מרחק של כ-7 ק"מ, ומכאן שוב לכיוון צפון לכפר סופאצ'וב, מחוז חפצי, מרחק של כ-3 ק"מ.

חצינו איפה את דרך העפר במקום בו נעצרנו, כמעט בפאתי היער בכיוון צפון לכפר צ'ודלא. לאחר כחצי ק"מ התקרבו לבית עץ בודד של איכר מקומי. לא הייתי בטוח אם אנו על הדרך הנכונה והחלטתי להעזיז ולדפוק בדלת הבית כדי לברר אם זו הדרך לכפר צ'ודלא ומה הכיוון למעבר הדרך ביער. הצטיידתי במוט עץ שמצאתי במקום כאמצעי הגנה וקרבתי לבית.

לא הספקתי להתקרב למרפסת העץ (גאנק), ופתאום נפתחה הדלת ואיכר צעיר לבוש בגדי פשתן תוצרת בית יצא מהפתח. הוא נרתע מעט כשראה אותנו. הצגתי לו בהיסוס את שאלת כיוון הדרך. הוא אמר שאנו נמצאים בכניסה לכפר צ'ודלא והסביר את הכיוון למעבר היער. הסתלקנו מהר מן המקום. סברתי כי האיש קם משנתו ויצא לעשות את צרכיו בחוץ, כנהוג בכפרים ובעיירות באזור הזה.

הדרך הוליכה אותנו לאורך כל הכפר, שבמרכזו עמדה באר מים עשויה קורות עץ. היינו צמאים. שאבתי מים בעזרת ספל שקשרתי לקצה המוט שמורידים לתוך הבאר. שתינו מן המים והמשכנו בדרך לכיוון פאתי היער.

נכנסנו לתוך מעבה היער. הלכנו בשביל שליד דרך העגלות. צמרות העצים הסתירו את אור הירח. ספק התגנב בלבנו וחששנו מסטיה לשבילים המסתעפים מידי פעם מן השביל הראשי. אחרי שהלכנו זמן מה הבחנתי בקרחת יער שעליה עמדו בית גדול, גורן ורפתות בתוך חצר מגודרת. זה היה ביתו של היערן המקומי ומשפחתו. הכרתי את המקום מהזמנים בהם עבדתי באזור עם קבוצות עובדים יהודים שנשלחו מן הגיטו. הכרת המקום נתנה לי בטחון, שאנו צועדים בכיוון הנכון.

חצינו את מעבה היער. אני מעריך שרוחבו בקטע זה היה כ-4 ק"מ, ומיד לאחר מכן התקרבנו לשורות שיחים גבוהים שבשולי היער ושוב יצאנו לדרך עפר. אחרי הליכה של כ-3 ק"מ נוספים בכיוון מערב הבחנו בבתיים בודדים של כפר ושערתו שהם שייכים לכפר באבקה, ביציאה הצפונית לכיוון הכפר סופאצ'וב.

בינתיים החשיך הכל לפני עלות השחר, ומצאנו את עצמנו בפתח חצרו של איכר. התקרבנו יותר פנימה, הבחנתי בעגלה עמוסת שחת ועליה צללית של איש וקלשון בידו, עוסק בפריקת השחת לתוך הגורן. האכר הפסיק מלאכתו והביט עלינו. ברכתיו לשלום בשפה האוקראינית ואמרתיו לו בלי היסוס שאני מן העיירה רפאלובקה הישנה ולאבי קוראים משה, בשפתם מבישק. רק כך יכול היה לזהות אותי אם בכלל. בקשתי ממנו סיוע בהפוננה לדרך המובילה לכפר סופאצ'וב.

האכר ירד מערמת השחת שעל העגלה והזמין אותי לביתו. הוא העיר את אשתו וציווה לתת לי לחם וחלב. הוא ספר לי כי אבי עבר באותה הדרך וסר לביתו לבקש עזרה. התחלקתי במזון עם הגב' גולדביטר שהיתה עמי. לאחר מנוחה קצרה הוביל אותנו האיכר מחוץ לחצרו והדריך אותנו בכיוון לכוטור בקתות האיכרים שכיננו "דוברובקי" של הכפר סופאצ'וב.

כאן נפרדתי מגב' גולדביטר, היא בדרך לכיוון רפאלובקה הישנה שם מצאה מסתור בתה בבית של ידידי המשפחה ואני המשכתי לכפר סופאצ'וב. קרני אור ראשונות החלו לבקוע. אחרי מרחק של כ-3 ק"מ התקרבתי לחוות איכרים של הכפר סופאצ'וב. נכנסתי לחצר של הכוטור ומצאתי מחסה בערימת קש בפניה מוסתרת שליד גדר הרפת.

שמעתי חריקת דלת מביתו של האיכר ולכיוון שלי צועד בעל הבית, שזה עתה קם משנתו, ישר למקום בו התמקמתי. האיש קרב אלי מופתע ובהיסוס מה שאל מי אני ומהיכן. השבתי לו והוא הזמין אותי לביתו והושיבני ליד שולחן האוכל. סעדתי יחד עם בני משפחתו ארוחת בוקר. כאן ייאמר כי בני הכפר הזה הכירו את המשפחה שלנו. גם אם אני לא הכרתי אישית את מרביטם, הזיהוי - הבן של משה (בשפתם "מבשיקוב סין") הספיק.

האיכר ספר לי כי אחי שמואל ביקר בביתו לפני כמה ימים במעבר וחיפוש מקלט בסביבה. הוא הבהיר לי כי המקום בו הוא נמצא, ליד דרך ראשית, מסוכן מאחר ומידי פעם משוטטים באזור שוטרים אוקראינים. הסברתי לאכר האלמוני לאן פני מועדות, ולאחר מנוחה קצרה הוביל אותי לשביל היוצא בכיוון הישר לחוות אנדריי דרויאנצ'יק הנמצאת באזור קבוצת הכוטורים הקרוי "דוברובקי". הודיתי לו ונפרדתי ממנו בקצה חלקת האחו שליד הגורן. היה בוקר מוקדם של שבת, שבע ראשון לאחר חיסולו של גיטו רפאלובקה.

הארועים הקשים ויצר הקיום וההישרדות לא איפשרו לחוש את עוצמת הטרגדיה שפקדה אותנו. עם זאת, לקראת הקטע האחרון שבמסלול הבריחה מן הגיטו, הרגשתי הקלה של קרבה למקום מבטחים. צעדתי בשביל צר, אשר משני צידיו אחו ירוק, כרי דשא רחבים מכוסים טל, שגבולו לכיוון מערב הנהר סטיר, כיוון

אליו הלכתי. במקומות רבים כבר נקצר העשב, ונערמו ערמות שחת יבשות. הבוקר היה ערפילי ולא נתקלתי בנפש חיה, עוד קילומטר, עוד קילומטר לא מרגיש עייפות. חוותו של אנדריי כבר נראית ממרחק כמה עשרות מטרים, והנה עומד אני בפתחה של בקתה האיכר אנדריי דרויאנצ'יק, קטוע הרגליים.

פתחתי בהיסוס את בריח דלת העץ של הכניסה לבקתה. נשמעה חריקת הדלת ומיד שמעתי צעקה: מי זה, גנב! על דרגש במחסן הכניסה לבית (מה שקרוי בלשון האוקראינית סייני), התרומם בעל גוף מגושם תוך שהוא משפשף את עיניו. היה זה בעל הבית, אשר הכיר אותי מיד, קרא בשמי ופנה אלי בכמה דברי ברכה מתוך התרגשות והפתעה. אשתו של אנדריי התעוררה מהרעשים יצאה אף היא מהבית וקבלה אותי בברכות ובחמימות.

אנדריי ספר לי כי אבי בקר אצלו בנתיב הבריחה וכי כמה מבני העיריה נמצאים בחוות המפוזרות באזור וביניהם דודי יהושע, אח אמי הניה. הוא ידע לספר לי כי בעוד כמה ימים יבואו מהם לאסוף מזון ואז נחליט בקשר אלי על הצעדים הבאים. בינתיים העבירו אותי למסתור מן הבקתה לעליית הגג של הגורן.

שכבתי עייף בתוך ערימת השחת עם ריח משכר, וריחות הפרות והחזירים ששכנו מתחתי ושקעתי לשינה עמוקה. בשעות הצהריים הגיעה לגורן הבת של אנדריי למקום המחבוא, הביאה לי אוכל ופניה מחייכות. היא היתה המקשרת ביני לבין בית המשפחה. בני המשפחה של האכר אנדריי דרויאנצ'יק העלימו את דבר המצאותי בביתם מהבן הצעיר שלהם מחשש שיספר על כך לחבריו ומהלשנה. מאוחר בערבים יצאתי, לפי עצת בעל הבית, לשהות בחפירה מוסתרת בחוף כדי לשאוף אויר צח.

המפגש הראשון עם שרידים מהגיטו

עברו כמה ימים ויהודים משרידי הגיטו הגיעו ערב אחד למקום. ביניהם דודי יהושע ז"ל, לייזער וואוצ'וק ויעקב בריק. הם לא האמינו למשמע אזניהם, כשבעל הבית אנדריי ספר להם כי נצלתי מהגיטו ואני נמצא כעת בחסותו. המפגש

עם בני העיירה היה מהמם, מרגש וקשה. עוד באותו לילה הצטרפתי אליהם למסע בחזרה למקום המסתור שלהם בכוטר שכיננו "שצ'וקובי" בחלק המזרחי צפוני של הכפר סופצ'וב.

אחרי מסע לילי של כמה ק"מ דרך שדות שנקצרו, חורשות וכוטורים הפזורים לאורך דרך העפר. הגענו מוקדם בבוקר לבית כפרי שנמצא מוסתר בתוך שיחים גבוהים ובקרבת יער עבות. האכר שקבל את פנינו היה מופתע מאד שנמצא עוד בן של משה מרפאלובקה שהצליח למלט את נפשו מהגיטו. אני לא הכרתי את האיכר. נתכבדנו במקום בלחם, תפוחי אדמה מבושלים ושתייה.

כעבור שעה קלה הוביל אותנו האכר דרך שביל שמאחורי בקתו, ולאחר שלווה אותנו מעט בכיוון המסתור עזב את המקום ושב לביתו. האזור נראה פראי, כאילו שרגל אדם לא דרכה בו מעולם. משני צידי השביל השתרעו ביצות טובעניות, וכל סטייה מן השביל הסלול בולי עץ צרים, היתה בו סכנה של שקיעה. ערפילים היו פרושים מעל האזור כולו, הראות היתה קשה. החזקנו איש בבגדי רעוו, ואחרי צעדה איטית משך זמן מה התקרבנו לקצה הביצה.

עלינו על רמה לא גבוהה ועליה עצי אורן גבוהים וצפופים. אחרי כמה עשרות מטרים הרגשתי בריח עשן שעלה ממדורה קטנה ומיד מצאתי את עצמי בקרב קבוצת נוודים מבוהלים בבגדים מרופטים ועם שיער מגודל. כשני מנינים משרידי עיירתנו, בינהם אשה אחת או שתיים, התקבצו כאן בסיוע אכרי הסביבה. כאן פגשתי את אבי משה ז"ל, את אחי שמואל ואת לייבל ידושליבי, בן אחות אמי פרומה ז"ל.

כולנו היינו בהלם מן המפגש הלא צפוי. התחבקנו, בכינו כמו ילדים ולא האמנו אם זאת מציאות או חלום. זמן מה לא יכולנו להוציא הגה. לאחר שנגרענו, ספרתי בקיצור את קורותי מאותה שבת שחורה בה חוסל הגיטו, ובלב מעט נחמה - מהמשפחה שרדו אבי, אחי שמואל, אנוכי, הדוד יהושע - אח אמי ולייבל, בן אחות אמי.

החלקה בה מצאו מקלט היתה מבודדת מכל ישוב. השטח כולו היה כמין כיכר בקוטר של כמה עשרות מטרים, מסביבו בצה טובענית עם צמחיה סבוכה. הגישה לאתר זה קשה במיוחד. האכר, מארצי שמו, שגר בקרבת מקום הוביל את ראשוני הפליטים היהודים שהגיעו לחוותו למקום זה, שנמצא בלב ביצות ה"סטובלו" למסתור זמני עד שיירגעו הרוחות ויימצא מקלט או מסתור טוב יותר. מידי כמה ימים יצאה קבוצה של 3-4 אנשים לאסוף מזון מן הכפריים המפוזרים בחוות המבודדות.

במטען הדל שהבאתי מהגיתו, היה פריט אחד יקר ערך - מכונת תספורת ידנית, כמו אצל הספרים. המכונה היתה של בן דודי לייבל, שגילה לי בעבר את מקום המצאותה בביתם בגיטו וכך ידעתי לאסוף אותה לתוך תרמילי במחבוא שבעליית הגג בגיטו. מכונת הגילוח היתה לנו לתועלת רבה ושרתה אותנו בנאמנות במשך כל שהותנו במקום הזה, בחלקת האדמה הפראית והטובה.

היינו שם כשני מנינים, הימים הנוראים קרבו ועימם השתנה מזג אויר, מלווה ברוחות ובגשמים. קיימנו את תפילות החג תחת כפת השמים. היה זה מחזה קורע לב במיוחד, של אנשי עדה קטנה, עטופים בטליתות ששמרו עליהן כבבת עינם, בתפילת ראש השנה, שבועיים לאחר שאיבדו את כל היקר להם, ועל ראשיהם רובצת כליה. ואכן, נשמע בכי חרישי מפי גברים שלא הזילו דמעה אף פעם בחייהם.

נותרנו במקום עד אחרי יום הכיפורים. במשך שהותנו במקום נשמעו בקרבתנו מידי פעם צרורות ירי. ידענו שמתנהלים מרדפים ומצוד ע"י המשטרה האוקראינית אחרי שרידים יהודיים שברחו מגיטו וולדימיריץ והסביבה לכיוון היערות האלה. סכנה גדולה ארבה גם לנו. למרות שהמקום נחשב למקום מבטחים, לא חסרו מלשינים בין הכפריים שבסביבה, אשר תמורת מלח, שהיה אז מצרך נדיר, או גמול אחר שהבטיחו השלטונות, היו מוכנים להלשין ולהסגיר יהודים ששרדו והסתתרו במקומות שונים.

הסתיו מתדפק, גשמים רוחות וקור מבשרים את בוא החורף הקשה. עפ"י עצת אכרים טובים, ובעקבות שמועות שהגיעו אלינו מיהודים נודדים אחרים, עדבנו את חלקת האדמה הטובה שגם אליה התקרבה סכנה, והתחלנו לנדוד צפונה יותר בחיפוש אחרי מקומות מבטחים אחרים, בנתיבים שסכנות ארבו בצידם, אל הבלתי נודע.

התקוות נגוזו, העתיד מנבא רעות ומצב הרוח קודר. ידענו כי צבאות גרמניה נמצאים בעומק רוסיה. אין כל מכשול בפניהם והנצחונות איתם. כמה זמן נוכל אנו להתקיים כחיה נרדפת, גם אם בסביבה שבה נמצאנו ניתן לנו סיוע ע"י אכרים וידידים, מכרים ואלמונים.

מן המפורסמות הוא, שהאוקראינים ככלל הינם אנטישמיים ושונאי יהודים. לנו חשבון היסטורי ארוך איתם על השפטים והפוגרומים שעשו בקהילות היהודיות ובפרטים ברחבי אוקראינה לאורך דורות. מרבית מנהיגיהם הפוליטיים והרוחניים - דתיים מן הכנסיה הפרבוסלאבית הטיפו והסיתו לשנאת יהודים. תופעה זו דוכאה אמנם בזמן השלטון הסובייטי, אך התעוררה מיד עם התמוטטותו, וביתר שאת.

רבים מבני העם האוקראיני שרתו ביחידות משטרה שהקימו הגרמנים, שיתפו פעולה בדיכוי וברצח העם היהודי בזמן השואה, בגטאות, במחנות ריכוז ובמצוד אחרי אלה שהצליחו לנוס מן הטבח. נוספו על כל אלה מעלליהן של היחידות הלאומניות "הבולבובצים", "בנדרובצים" ואחרים שפעלו במרחבי מערב אוקראינה.

לסיום הפרק

חוב של הוקרה ותודה מוחזר בזה לבני הכפר סופאצ'וב. אכרים אוקראינים מקומיים, שחלקם דבק באמונה של כת השטונדיסטים, אשר שמו את נפשם בכפם, בנותנם סיוע לשרידים יהודיים במצוקתם, שאין נוראה ממנה. מרבית איכרי הכפר סופאצ'וב, שחלק ניכר מהם היה אלמונים לגבינו נהגו אחרת. הם סיעו לניצולים במצוקתם במתן מסתור ולו זמני, במזון בביגוד ובעצה. אלה היו לנו קרן אור בחשכה הגדולה שירדה עלינו.

בלעדי כל העזרה הזו שבאה לנו מאנשים אחרים, מוז'יקים פשוטים, רובם עניים ואנלפבתיים, ספק אם היה נשאר שריד ופליט מן הקהילה היהודית של רפאלובקה הישנה ושל עיירות אחרות בסביבה. גם אלה ששרבו לעזור, טרקו דלת, גרשו מן החצר, נזהרו שלא לפגוע להלשין או להסגיר.

יהיו הסיבות אשר יהיו לצעדים אנושיים שגויים אלה עשו למעננו, הם סיכנו את חייהם בגלל זה ולעתים שילמו על כך ביוקר. לדעתי, המניעים העיקריים להגשת הסיוע ליהודים ניצולים מצידם של האכרים מהכפר סופאצ'וב, וכפרים אחרים בסביבה היו אלה:

* השפעת האמונה של תנועת ה"שטונדיסטים" (בפטיסטים) שרווחה והתפשטה באזור. בין יתר העקרונות של אמונה זו, הם דבקו בספר הספרים - התנ"ך. שמעתי את המאמינים שלהם מצטטים בהתלהבות מתוך התנ"ך משפטים ופסוקים המתייחסים לעתידו ותפקידו הנעלה של העם היהודי שהועידה לו ההשגחה העליונה באחרית הימים. חברי התנועה הטיפו נגד אלימות והרג, בעד אחווה ורעות בין בני אדם, ולפשטות וצניעות.

* תנועת כת הטובוטניקים, אשר משפחות אכרים אוקראינים מעטות השתייכו אליה ובחלק מעיקריה מזכירה קיום מצוות ועקרונות של היהדות, ובעיקר שמירת השבת.

* ידידות והכרות רבת שנים, עם יהודים מעיירות הסביבה. יחסי מסחר ענפים בתחומים שונים: בקר, תבואה, עצים, מוצרי צריכה בסיסיים, שרותים - נפחות, נגרות, סנדלרות, טחינת קמח וגריסים וכו'.

* הופעת פרטיזנים בודדים במרחב כבר בסתיו של שנת 1942 וצמיחת תנועת פרטיזנים מאוחר יותר.

* מחשבה מודחקת לאפשרות קלושה שלימהפך בחזית ושיבת השלטון הסובייטי.

* ריחוק יחסי ממרכזי שלטון וממוקדי לאומנות אוקראינים - לפחות בחודשים הראשונים.

מלבד הכפר סופאצ'וב היו באזור זה כמה כפרים נוספים שסייעו ליהודים ניצולים בגל הראשון של מנוסה מהגטאות והטבח. ראויים הם שיצינו בשמותיהם: הוטא סופאצ'ובסקה, (מושבה של אכרים פולנים), ביסליאק, טיקוביץ, מולצ'יץ, אוזיריץ ואחרים.

לכל אלה האכרים, המוז'יקים - המוכרים והאלמונים, חסידי אומות העולם, שלמי תודה.

סוף דבר

מן המחבוא שבעליית הגג בגיטו, נשאר בחיים מלבדי חברי מוסיה ברזניאק, כעת מיכאל ברסטון, גר ביוסטון, ארה"ב. עפ"י השמועות שהגיעו בנדודינו ביערות, נספתה הגב' גולדביטר עם בתה בחורף של שנת 1942-3 באחד מן הכפרים שמעבר לנהר סטיר. יהי זכרון ברוך.

כאשר שבתי לרפאלובקה החדשה עם שחרור האזור ע"י הצבא האדום, בפברואר 1944, מהרתי למחבוא שבעליית הגג בביתנו שבגיטו. המחבוא היה שלם, הדלת המוסווית פתוחה. נכנסתי פנימה לתוך הריקנות בהיסוס וביראה. מצאתי שם פרט אחד - את הטלאי הצהוב שלי שהסרתי מבגדי. אספתי אותו למשמרת, אך הוא אבד לי בנדודי עם גיוסי לצבא האדום.

גורל בני המשפחה והקרובים

- אבי, משה אפלבוים ז"ל עבר את תלאות השואה, עלה לארץ בשנת 1949, השתקע בעיר עכו. הוא נישא בשנית, עבד בדואר ישראל וזכה לראות נכדים ונינים מבניו. נפטר בא' אדר א' תשמ"ו בגיל 89.

- אחי שמואל, לחם בשורות הפרטיזנים, גויס לצבא הפולני, שרת כקצין בחיל הקשר והגיע עד לשערי ברלין. הוא עלה לארץ בסוף שנת 1948, השתקע בעכו, עסק בעיקר בתחום החינוך, שימש תקופה כראש העיר. זכה ל-3 נכדים מבתו רבקה. גר כעת עם רעייתו עליזה בעיר ת"א.

- באשר אלי, בקיץ 1943 הצטרפתי ליחידת פרטיזנים פולנים. עם השחרור גויסתי לצבא האדום, שרתתי בעיר הנמל ארוכנגלסק בצפון הרחוק. עליתי לארץ באנית מעפילים ב-1.1.48, גויסתי לצה"ל ושרתתי בו כ-3 שנים. בדצמבר 1949 נישאתי לחברתי הדסה יגודה, נולדו לנו שתי בנות, עין-יה וחגית, ומהן זכינו ל-5 נכדים. עבדתי במשרד התחבורה כמנהל מחלקה.

- בן אחות אמי, אריה (לייבל) ידושליבי, חבר אף הוא בקיץ 1942 לתנועת הפרטיזנים. עם שחרור האזור בפברואר 1944, גויס לצבא האדום, לחם בגזרה הצפונית בחזית פינלנד, שם גם נפצע. עם סיום המלחמה נשא לאשה את רחל זלצמן מטיקוביץ', שעברה עימנו יחד את נתיבי התלאות והסבל עד השחרור. הם עלו לארץ בשנת 1946, השתקעו בקרית שמואל וגרים שם עד היום. הם זכו ל-5 נכדים משתי בנותיהם.

- איציק, אחיו של אריה, גויס לפני המלחמה לצבא האדום, לחם בחזית ונפל. מקום קבורתו לא נודע, יהא זכרו ברוך.

- ברקו זלצמן, אחיה של רחל, חבר ורע נאמן עבר עימנו חלק מן המאבק לקיום ביערות ובכפרים. נפל בקרב עם הגרמנים לבין יחידת הפרטיזנים שלו בלחימה ביער צומאן שליד רובנו על שחרור האזור בפברואר 1944. יהא זיכרו ברוך.

- דודי, אח אמי, יהושע דקלבוים ז"ל, נהרג ביום 1.1.43 במצוד על הבונקר שהקמנו בחלקת יער ביצתית, צפונית מזרחית מהכפר סופאצ'וב. בהתקפה זו נהרג בן עיירתנו יחיאל מלמד ז"ל וכמה מיושבי הבונקר נלכדו בחיים, ביניהם חברי יהושע וואווה וממשפחת שרמן. עם הפשרת השלגים הבאנו את גופתו של הדוד לקבורה על קרחת יער מוגבית, מאחר וכל השטח הוא ביצתי. כ"כ כיסינו בעפר את מקום הקבורה של י. מלמד שנחשף. יהי זכרם ברוך.

"אל נא תאמר: "הנה דרכי האחרונה"

את אור היום השחירו שמי העננה

זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבוא,

ומצעדנו עוד ירעים:

אנחנו פה!

מתוך "שיר הפרטיזנים היהודים"

תמונה משפחתית משנת 1934.

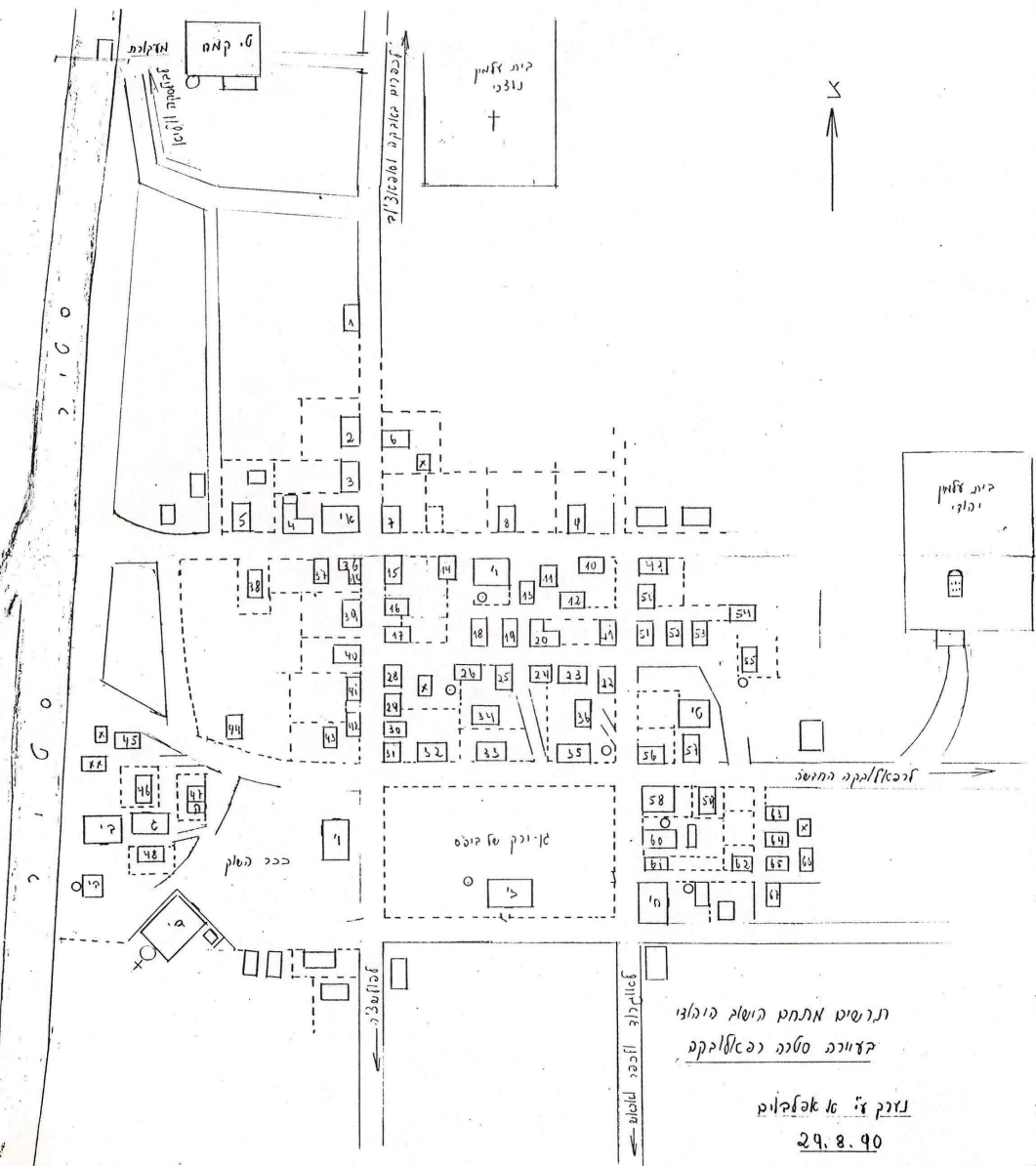
הבנים: משה (במרכז), נחמיהל פזעטל;
 הילדים: אברהם, לייל, שמואל ונעם.

המורה עקינים קבנטי, אדוני המלחמה - 1946.

קבנטי: אבא משה ז"ל, קאמדי.

מימין, אבנטי ואשטאן אדני שמואל.

רשימת המשפחות היהודיות ברפאלובקה הישנה, בשנת 1941
בציון בתי המגורים שלהם בתרשים.

1. מוריק יעקב	26. שטרק לייבל	48. קושניר שלמה
2. יארצ'ון חנה	28. קושניר ינטל	49. מודריק משה
3. פורטנוי חיים	29. שוורצבלט נחמיה	50. מרין באסיע-רחל
4. קושניר פעסל	- חגין-שוורצבלט פנחס	- הענקא ופרץ דוב
5. לייזורוב בריינדל	30. מיניוק זעליק	51. מודריק שמואל
6. גולדברג לייזער	31. קושניר י.	52. - (תופרת)
7. רזניק בנימין	32. גרובר שמואל חיים	53. זלמן השוחט
8. רזניק ישראל	- גרובר ברל	54. כצן מוטל
8. ידושליבי פרומה	- גרובר יעקב	55. גולדמן ניסל
9. שוורצבלט אייזיק	- משפ' גולדביטר	56. שוורצבלט (מרודקה)
10. בית הדיין	33. מלמד יחיאל	57. בריק יהושע
11. דוד דער ברען	34. רבין הרשל	- בריק יעקב
12. גוז אברהם	35. שרמן איציק	58. בריק יידל
13. חיים משה	36. וואווא יוסף	59. שמוקלר חיה
14. מודריק מוטל	36א'. דקלבוים -רעצ'אניק	60. ביק יוסף
15. אפלבויס משה	37. רזניק	- דקלבוים יהושע ופרידל
16. - (לשעבר שטיינברג)	38. פרידה	- משפ' וורמאן
17. קושניר ליבא	39. רוזנפלד יונה	61. - (לשעבר ברנבוים)
18. גלוז הרשל-שעיה	40. בס יעקב	62. לין מוטל
19. דקלבוים חיים	41. קושניר מענדל	63. שניידר יעקב
20. בינדס משה	42. וייסמן יעקב	64. שניידר אלטר
21. שירמן זעליק	43. - (פרימק)	65. רוזמן אברהם
22. ואווא לייזר	44. שמיליק (חייט)	66. גלוז זרח
23. הרב פאסמניק	45. קושניר משה	- פליישר
24. קרייזר איציק	46. קורלנד אידל	67. סמוליאר בן-ציון
25. רבין יעקב	47. שוורצבלט מנחם	

מקרא

א. בית כנסת - ליובישייער	ד',ח'. בית ספר ממלכתי
ב. בית כנסת - סטעפאניאר	ט',י'. טחנת גריסים
ג. בי"ס - חדר	X נפחיה
ד. כנסיה	XX מפעל שמן
ה. דואר	באר-מים
ו. קלוב + מכבי אש	⊙

נתונים על אוכלוסיית יהודי רפאלובקה הישנה
לפני, ואחרי חיסול הגיטו, ביום 29.8.1942

נפשות	%	
<u>322</u>	<u>100.0</u>	סך הכל אוכלוסיית היהודים בעיירה
		<u>1. ניספן</u>
242		1.1 בגיא ההריגה ובגיטו,
15		1.2 ביער ובלחימה
<u>5</u>	81.4	1.3 במזרח ובלחימה
		<u>2. ניצול ושדוד</u>
38		2.1 מהגיטו:
<u>22</u>	18.6	2.2 במזרח:

מהגיטו ניצלו: 53 איש, מהם ניספו - 15

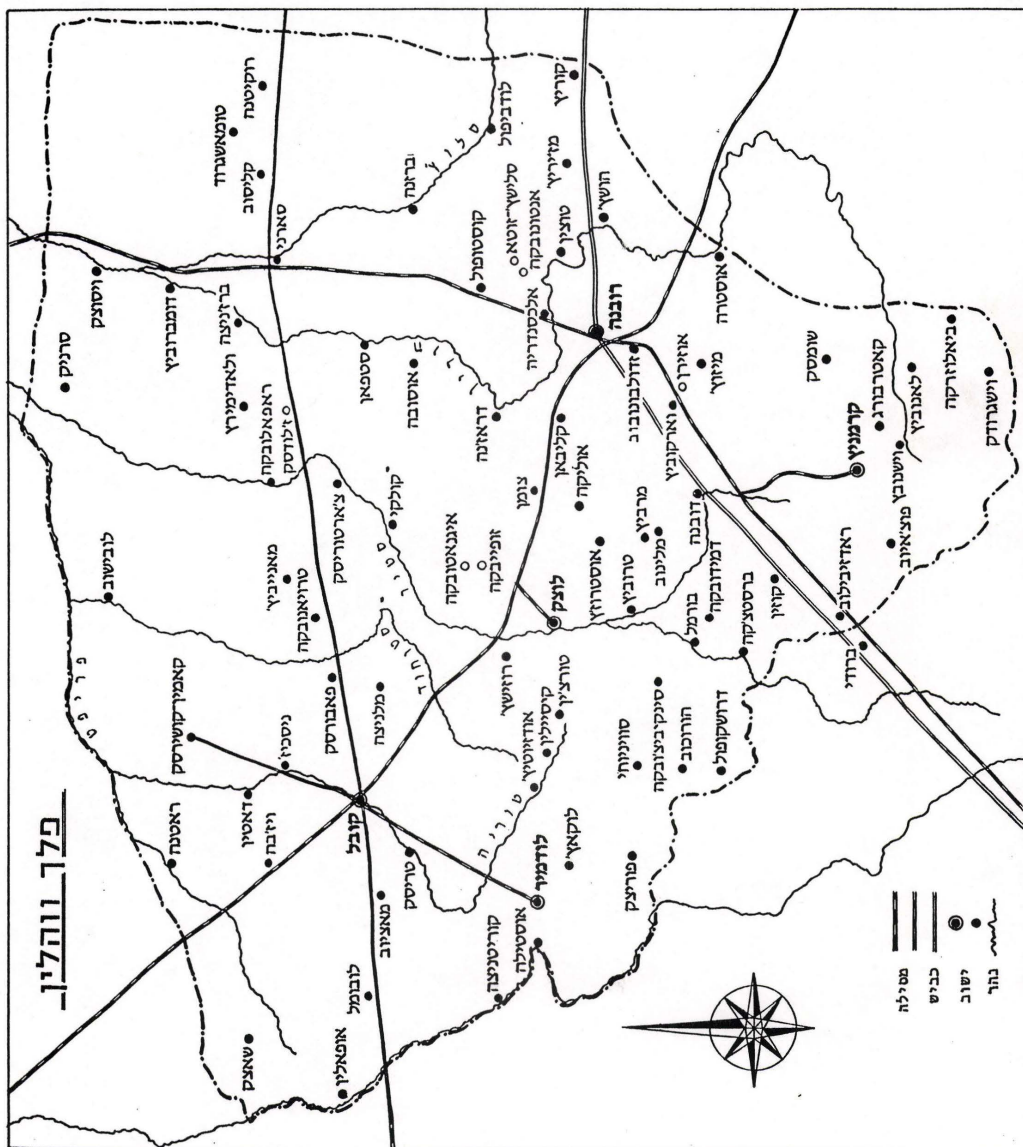
נסוגו לבית המועצות 27 איש, מהם ניספו - 5

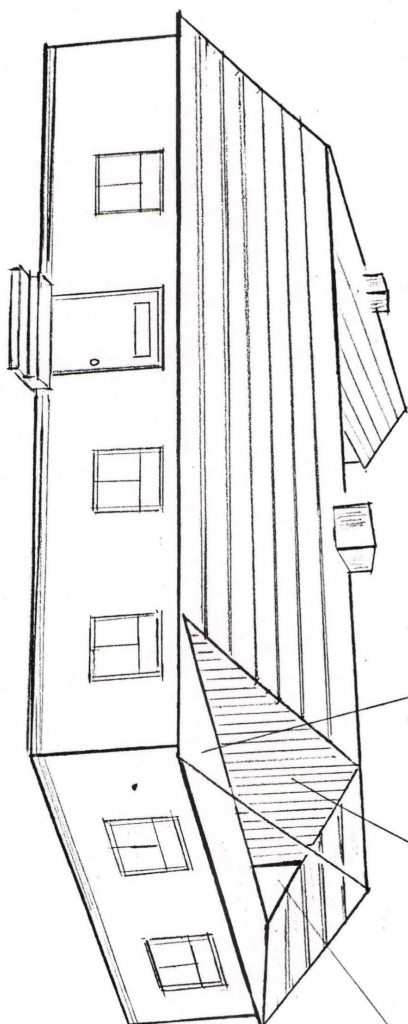
אברהם אפלבוים

1.1.1992

הערה: הנתונים מבוססים על רשימות שמיות לספר הזיכרון ועל בירורים שערכתי לגבי כ-40 משפחות של העיירה, מהן 143 נפשות שנספו ולא דווח עליהן.
תיתכן טעייה בהערכת הנתונים עד ל- 3%

פלך ווהלין

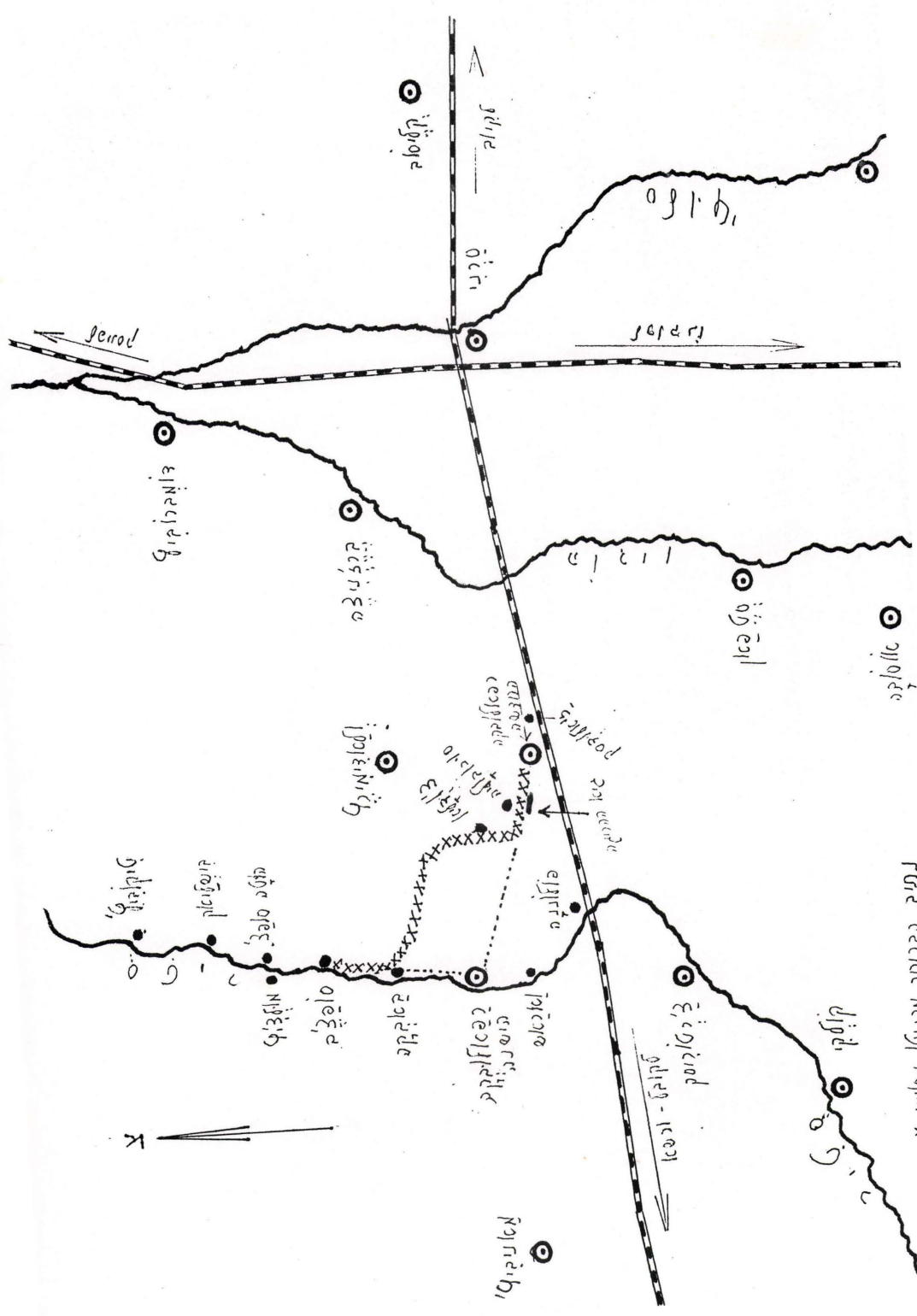

מבנה מחנך

מחנכים, הכשרה

מחנכים, מחנכים

תכנון, תכנון, תכנון

ג'יטא הנהרגה קהקשת קאלכאק, סאכאדאליה.

אוצבת פויכלאן ליד השביל המלאים לקברו האחים, מחנה כ-100 מטרים

30 אפריל ד' אמוי טאמאס, קצאן ביקאן קיטא הנהיגה - יח' מאי, 1990

